

ISBN 978-93-82504-31-3

Women Empowerment Issues and Challenges

Editors

Dr. Narsing Bhanudas Deshmukh

Head, Dept. of Economics,
JSPM's Mahila Kala Mahavidyalaya,
Aurangabad (M.S.)

Dr. Pallavi Suresh Bhavsar

Assistant Professor, Dept. of Economics
JSPM's Mahila Kala Mahavidyalaya,
Aurangabad (M.S.)

Women Empowerment

Issues and Challenges

चेप्टर प्रसिद्ध
पृष्ठ 45

Editor -in- Chief

Dr. Narsing Bhanudas Deshmukh

Head, Dept. of Economics,
JSPM's Mahila Kala Mahavidyalaya,
Aurangabad (M.S.)

Associate Editor

Dr. Pallavi Suresh Bhavsar

Assistant Professor, Dept. of Economics
JSPM's Mahila Kala Mahavidyalaya,
Aurangabad (M.S.)

New Voices Publication, Aurangabad.

ISBN 978-93-82504-31-3

अनुक्रमनिका

स्त्री सबलीकरण : प्राचीन काळापासून आजपर्यंत डॉ.पी. व्ही. देशमुख भिसे नितीन हानुमंत	1
स्त्री सबलीकरणाची गरज व उपाय डॉ.विश्वास कदम नरवडे विलास आबासाहेब	4
The Role of SHG's in Empowerment of Women Dr. R.K. Datir Prof. Mahadev R.Kshirsagar	9
महिला सबलीकरण आणि सरकारी योजना प्रा.डॉ. गजमल सुंदर बालासाहेब	17
आर्थिक विकासात महिलांचे योगदान प्रा. शाहुराज व्यंकटराव गायकवाड	21
महिला सबलीकरण आणि सरकारी योजना प्रा. डॉ. विनोद झामा मोरे	30
Increasing Role of Indian Women in Service Sector Dr. Mrs. S. A. Bajpai	39
✓ स्वयं साह्यता प्रचलित गटातून महिला उद्योजकता विकास प्रा. विजयकुमार पाईकराव	45
नियोजन काळात भारतातील महिला सबलीकरणाची वाटचाल डॉ. सुरेश भास्कर ढाके	49
Women's Role in Economic Development Darpanraj Deoghare	63
अर्थार्जन करणाऱ्या सुशिक्षित स्त्रियांचे ताणतणाव: अहमदनगर जिल्ह्याचे सुक्ष्म अध्ययन डॉ. रामेश्वरी नरेशराव कमठम	69

स्वयं साहाय्यता प्रचलन गटातून महिला उद्योजकता विकास

प्रा. विजयकुमार पाईकराव

सारांश व कळीचे मुद्दे:

आज मितीला महाराष्ट्रात ग्रामीण व शहरी भागातील खेडोपाडी व वस्त्यामध्ये स्वयं साहाय्यता गटाची स्थापना अर्थात गट प्राधंणी झालेली आहे. या मधून महिला एकत्र येतात. आर्थिक प्रचलनप्रारंभ, सामाजिक व व्यावसायिक उद्योजकीय विकास साधत आहेत. खरे तर महिला ह्या मूळातच कर्तव्य दक्ष उद्योजक असतात. त्यांच्या या उद्योग व्यवसायिक गुणांनी छोटे-मोठे लक्षावधी उद्योग उभे राहिले आहेत. या द्वारे महिलांना आर्थिक स्वायत्तता आत्मसमान व आत्मविश्वास प्राप्त होतो. या आत्मविश्वासाच्या प्रळावर संश्रुतीने का होईना गावपातळीपासून महिला उद्योजिका तयार होत आहेत.

विविध छोटेखानी उद्योग गटाच्या माध्यमातून उभारणे ही स्वयं साहाय्यता गटाची महत्त्वाची पायरी होय. प्रारंभी घरगुती अडचणी सोडविण्यासाठी कर्ज घेतले जाते. परंतु हळूहळू विकासात्मक, उद्योजकीय उत्पादनासाठीच कर्ज घेतले जाते. या कर्जाची परतफेड शंभर टक्के आहे. गटाला कर्ज पुरवठा करणा-या प्रकंणी सुध्दा या करिता स्वतंत्र धोरण आखणे गरजेचे आहे.

1. उद्योजकता व महिला :-

मूलतः महिलात जन्मतः उद्योजकतेची प्रीजे सुप्त आवस्थेत दडलेली असतात. “कच्चा मालाचा पक्का माल करणारी व्यक्ती म्हणजे उद्योजक होय. ,, महिला घरात गव्हा व ज्वारी प्राजरी पासून चपाती भाकरी, तसेच तिखट-मीठ, तेल, कांदा योग्य प्रमाणात वापरून भाजीची चव मात्र निरनिराळी असते. तसेच शिवणकाम, भरतकाम, खाद्यपदार्थ निर्माती व विक्री इ. गोष्टी ही सतत करतच असतात. यातील कौशल्ये, प्रयोगशीलता, धोका पतकरण्याची जाणदारी या

सा-या प्राप्ती ती करीत असते. स्वयं साहाय्यता प्रचलन गटातून या कौशल्याचा वापर अर्थाजनासाठी कसा करावयाचा हे त्यांना समजाऊन उत्कृष्ट उद्योजक बनवले जात आहे.

2. उद्योजकता क्षमता व कौशल्ये:-

- 2.1. ध्येय, निश्चितीची क्षमता
- 2.2. कार्यानंद पार पाडण्यासाठीची जिद्द व त्यासाठी चिकाटी.
- 2.3. नवीन शिकण्याची व वेगवेगळे प्रयोग करण्याची मानसिकता.
- 2.4. भविष्याचा वेध घेण्याची व स्वतःच्या क्षमतांचा अंदाज घेण्याची दृष्टी.
- 2.5. उत्तम जनसंपर्क, संभाषण कला व पुढाकार घेण्याची वृत्ती.
- 2.6. वास्तववादी विचार करण्याची व व्यवसायातील धोके पतकरायाची ताकद.
- 2.7. उत्सुकता, नम्रमा व सहनशीलता इ. गुणांची जोपासनी.
- 2.8. आत्मपरीक्षा करण्याची सवय.

ही सर्व अष्ट कौशल्ये स्वयंसाहायता गटामार्फत विकसित होत आहेत.

3. उद्योजकतेची गरज :-

- 3.1 शेतीला जोडधंदा.
- 3.2 श्रमिक हा उत्पादक झाला पाहिजे.
- 3.3 घरात स्थान व पत वाढविणे.
- 3.4 आर्थिक स्वावलंबन.
- 3.5 स्वयं साहय्यता गटाला पुढे नेण्यासाठी.

4. उद्योजकतेचे प्रकार :-

- 4.1 शेतीमालावर आधारित उद्योग :- शेती माल विकणे. त्यावर प्रकृत्या करणे. मिरची, हळद लोणचे, भाजीपाला प्रकृत्या इ.
- 4.2 जंगलावर आधारित उद्योग :- मोह, आवळा, हिरडा, प्रोहेडा, शतावरी, कोरफड इ. अनेक

औषधी वनस्पतीच्या प्रीयाची विक्री व प्रकृत्या उद्योग. त्यासोप्रात प्रांप्न. नारळ व सुरसुर्डीच्या गवतापासून शोभेच्या व प्रसण्याच्या वस्तू तयार करणे.

- 4.3 पशूपालन :- गाय, म्हैस, प्राकरी, कोप्रांडी, मच्छी, कुत्री, ससे, डुकर, रंगीतपक्षी पालन इ. उद्योग केले जातात.
- 4.4 यंत्रावर आधारित उद्योग :- आज मोठ्याप्रमाणावर यंत्रावर आधारित उद्योग स्वयंसाहाय्यता गटा मार्फत केले जात आहेत. शिलाईचे क्लास चालविणे, मिरची

कांडप, आटा चक्की, ग्राईंडर, दाळमिल, मळणीयंत्र, टॅक्टरद्वारे नांगरणी इ. उद्योग महिला प्रचलित गट स्त्रियांनी हे स्तगत केले आहेत.

4.5 प्रक्रिया उद्योग :- शेतातील व जंगलातील कच्च्यामालावर प्रक्रिया करणे व पक्कामाल विकणे हा व्यवसाय मोठ्या स्वरूपात केला जातो. त्यात धानापासून तांदूळ तयार करणे, अंबाडीपासून अंबाडीपावडर किंवा जाम तयार करणे. जंगलातील झाडापासून वनौषधी तयार करणे.

4.6 सेवा उद्योग :- गावात व शहरीभागात सेवा व्यवसाय मोठ्या प्रमाणात चालत आहेत. उदा. खानावळ, चालविणे, छायातकेंद्र चालविणे, दुध पिशवी वाटणे, प्रस, रेल्वे, विमान तिकिटे काढून देणे कुरिअर सेवा अशा अनेक प्रकारच्या सेवा प्रचलितगटाच्या महिला ग्राहकास उपलब्ध करून देऊन त्यावरील कमिशन घेताहेत. हा व्यवसाय भविष्यात वाढणार आहे.

5. उद्योग निवड :- 1

5.1 कच्च्यामाल	5.2 उद्योगाची माहिती
5.3 भांडवल (पैसा)	5.4 जागा साहित्य
5.5 विश्वास जबाबदारी	5.6 मेहनत व कष्ट
5.7 रेकॉर्ड व हिशोब	5.8 जाहिरात
5.9 बजाराचा अभ्यास	

6. बाजाराचे प्रकार :-

6.1 आठवडी प्राजार.	6.2 नियमित दैनिक बाजार .
6.3 सणाचे प्राजार.	6.4 जत्रा /यात्रा बाजार.
6.5 मीनां प्राजार.	6.6 पशू पक्षांचे व जनावरांचे बाजार.

7. ग्राहक संघटन व अर्थायन :-

स्वयं साहाय्यता गटाद्वारे आपण पैशाचे संघटन करतो. त्याद्वारे आपली गरिबीतून सुटका होते. स्वयं साहाय्य गटांची प्रत्येक सदस्या ही ग्राहक आहे. तिला जगण्यासाठी वेगवेगळ्या वस्तू खरेदी. म्हणजेच आपणच आपल्या वस्तू खरेदी कराव्यात. त्यामुळे गटातला पैसा हा गटातच राहिल. आपण घाम गाळून कष्ट केलेला पैसा. दुस-या गावातील व्यापा-याकडे आपण खरेदीतून देतो यामुळे व्यापारी

महिला सक्षमीकरण : समस्या आणि आव्हाने

48

श्रीमंत होतो. जर गटातील माल गटाच्या सदस्यानेच खरेदी कोला तर गटाचे आर्थिक उन्नती होते.

8. यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ चा स्वयं साहाय्या गट शिक्षणक्रम यामध्ये पुढील अभ्यासक्रमाच्या माध्यमातून गट विस्तार व उद्योजकीय शिक्षण प्रशिक्षणाची कौशल्य विकसित केली जात आहेत.

8.1 महिलांचे सफल करण, दारिद्र्य निर्मूलन व स्वयंसाहाय्यता गट.

8.2 गटपूर्वतयारी व गटनिर्मिती.

8.3 गटविकासासाठीची साधने व विस्तार.

8.4 स्वयं साहाय्य गटाकरिता कौशल्ये व क्षमता.

9. निष्कर्ष :-

- 1) बचितांची सहकार चळवळ म्हणूनही स्वयं साहाय्यता बचत गटाकडे पाहिले जाते.
- 2) देश विकासासाठी पोषक स्वयंसाहाय्यता गट चळवळ म्हणून नावलोकीक प्राप्त.
- 3) स्वयं साहाय्यता गटाची उद्योजकता सध्या पारदर्शी विश्वासाईता झालेली आहे.
- 4) सामुहिक शक्तीची व सलोख्याची ताकद स्वयंसाहाय्यता गट उद्योजकतेने निर्माण केली आहे.
- 5) महाराष्ट्रात सुमारे 50 लक्ष लोकांना रोजगाराची संधी उत्पन्न झालेली आहे.

संदर्भ:

- 1) पवार डॉ.जे.के. 'अर्थायन' सप्टे 2014 राज प्रकाशन कोल्हापूर
- 2) चालना-वार्ता, स्वयंसाहाय्य गट चळवळीचे मुखपत्र, सुनिता प्रागल यांचा लेख सप्टेंबर 2004
- 3) पाईकराव विजयकुमार, स्वयं साहाय्यता गटाचे शिक्षण प्रशिक्षण — यशवार्ता वेबरेडीओ वरील प्रसारण, यचममुवि नाशिक 422222.

प्रा. विजयकुमार पाईकराव

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक